

Василенко О.В.

*Інститут педагогічної освіти і
освіти дорослих НАПН України*

РОЗВИТОК СИСТЕМИ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

У статті розглядаються особливості, принципи і суб'єкти системи неформальної освіти дорослих, яка, на відміну від формальної освіти, є більш мобільною, гнучкою, демократичною і здатною швидко реагувати на виклики в сфері освіти в умовах соціально-економічної нестабільності в суспільстві та на ринку праці.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розширення доступу до інформації, можливості вивчення й обміну досвідом з науковцями і педагогами інших країн, швидкість науково-технічного прогресу і процесу застарівання знань і компетентностей спеціалістів призвели до необхідності впровадження концепції неперервної освіти. Крім того, глибокі структурні зміни в економіці, зростаюча насиченість і інформованість суспільства, інтернаціоналізація різних сфер обумовили реалізацію різних можливостей освіти і самоосвіти, як у традиційній системі, так і в межах нових неформальних освітніх структур і програм, які мають значний освітній потенціал: Сфера освіти має вийти за межі своїх традиційних структур, проникнути в інші сфери суспільства, бути відкритою для людей різного віку. Отже, в умовах соціально-економічної нестабільності в суспільстві та на ринку праці, які спостерігаються нині в Україні, становлення та розвиток неформальної освіти дорослих набуває надзвичайної важливості та своєчасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема неформальної освіти, зокрема і дорослих, досліджувалася багатьма зарубіжними науковцями, а саме: А. Кроплі, Р. Дейв, К. Кнаппер, Ч. Дьюк, Е. Фор, П. Вільямс, Е. Хьюмел та ін. Ідеї неформальної освіти отримали теоретичне обґрунтування в роботах таких відомих вчених, як Ф. Кумбс, Дж. Дьюї, А. Маслоу, М. Ноулз, К. Роджерс. Наукові дослідження різних аспектів освіти дорослих і неформальної освіти ведуться вітчизняними дослідниками В.Давидовою,

С. Коваленком, В. Кушерцем, Л. Лукьяновою, Н. Ничкало, О. Огієнко, О. Паращук, Л. Сігаєвою та ін.

Мета статті полягає у тому, щоб розглянути роль і принципи неформальної освіти дорослих, схарактеризувати особливості та суб'єктів надання освітніх послуг у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Неформальна освіта (НФО) дорослих, є більш демократичною та мобільною освітньою системою, ніж традиційна освіти, й орієнтується на новий освітній запит населення – отримання та успішне застосування практичних соціальних, громадянських і комунікативних компетенцій у професійній, громадській та особистій діяльності.

У Меморандумі неперервної освіти Європейського Союзу від 2000 року підкреслюється, що неформальна освіта є рівноправною складовою освітнього процесу протягом усього життя. Основною метою неформальної освіти є пошук адекватних відповідей таким викликам в сфері освіти, як: занепад громадської та політичної участі населення, вимоги інформаційного суспільства, міжнародна інтеграція, активізація процесів глобалізації та поглиблення бар'єрів між системними змінами економіки з одного боку і формальною освітою з іншого [5].

Як зазначають дослідники, неформальна освіта дорослих, здійснювана різними суб'єктами освітнього простору (у тому числі і громадськими, некомерційними організаціями), спрямована на адаптацію дорослої людини до швидко змінюваного соціального, економічного, технологічного, політичного середовища, її інтеграцію в соціум, активізацію участі у суспільних процесах, постійне оновлення знань, навичок і умінь незалежно від віку особи.

Окрім того, що неформальна освіта дорослих покликана підтримувати на необхідному рівні соціальну та освітню компетентність дорослих людей, з її допомогою також можна надавати ефективну психолого-педагогічну підтримку людям, які опинилися в складній, кризовій життєвій ситуації. Ефективність такої підтримки обумовлена низкою властивостей неформальної освіти, що вигідно відрізняють її від формальної освіти. Серед цих властивостей слід

виділити, перш за все її гнучкість, яка виявляється в можливості досить швидко з'ясувати соціально-освітні потреби дорослих, які опинилися в кризовій ситуації, розробити навчальні програми, спрямовані на заповнення дефіциту соціально-освітньої компетентності, що виникла у людини в кризовій ситуації, підібрати команду тренерів, які володіють необхідними знаннями та технологіями, створити умови, комфортні для навчання дорослих з урахуванням їх соціально-психологічних, демографічних та інших особливостей, що з'явилися наслідком впливу на них кризової ситуації [1].

Якщо історично неформальна освіта виконувала компенсуючу, факультативну функцію по відношенню до формальної освіти, то зараз можна стверджувати, що співвідношення між ними поступово змінюється на протилежне. Разом з тим неформальна освіта є не стільки альтернативою, скільки доповненням і продовженням діючих освітніх систем.

На відміну від системи формальної освіти, яка досить консервативна і вимагає дуже багато часу і зусиль для перебудови і змін, неформальна освіта, як механізм і як інструмент системи освіти, набагато динамічніша, оскільки передбачає інваріантність, швидко реагує на запити суспільства в цілому і кожної людини зокрема. НФО дає можливість вирішити як короткострокові завдання (одержання певних навичок та компетенцій, наприклад, мовних), так і сформулювати світоглядні й особистісні знання на більш тривалу перспективу (наприклад, розвиток лідерських якостей або правова освіта).

Під неформальною освітою сьогодні розуміють будь організоване навчання, здійснюване за межами системи формальної освіти, яке його доповнює, забезпечуючи освоєння тих умінь і навичок, які необхідні для професійного та особистісного розвитку соціально та економічно активної людини. Ця освітня діяльність структурована, вона має освітню мету, певні часові рамки, інфраструктурну підтримку і відбувається усвідомлено. Отримані знання зазвичай не сертифікуються, хоча це можливо [4, с. 40]. Неформальна освіта ґрунтується на низці принципів, найбільш важливі з яких, це:

- «вчитися в дії» - отримувати різні вміння і навички під час практичної діяльності;

- «вчитися взаємодіяти» - передбачає отримання і розвиток уявлень про відмінності, які існують між людьми, вміння працювати в групі і в команді, а також приймати оточуючих такими, якими вони є, і співпрацювати з ними;

- «вчитися вчитися» - отримувати навички пошуку інформації та її обробки, навички аналізу власного досвіду і виявлення індивідуальних освітніх цілей, а також здатність застосовувати вищеназване в різних життєвих ситуаціях [4].

Сфера неформальної освіти дорослих на сьогоднішній день неоднорідна і розвивається багато в чому стихійно. Вона представлена різними суб'єктами зі своїми цілями, інтересами та відзнаками в підходах, принципах і способах організації діяльності. Дослідники проблеми пропонують розглядати три групи суб'єктів освіти дорослих [2;3; 6]:

- бізнес-освіта, яку надають бізнес-структури та комерційні недержавні організації;

- неформальна освіта в «третьому секторі», що надається некомерційними недержавними організаціями та структурами;

- додаткова освіта в державному секторі (державні установи).

Розглянемо ці сегменти неформальної освіти дорослих детальніше.

Комерційні недержавні організації та бізнес-структури в сфері неформальної освіти. Перелік програм неформальної освіти, які існують на комерційному ринку освітніх послуг є надзвичайно широким за своєю тематикою та формами. Це цілий ряд комерційних курсів та семінарів для професійного та особистісного росту, цікавого проведення вільного часу, розвитку креативно-творчих умінь, турботи про здоров'я і т.д., які значно розширюють спектр змістовної пропозиції програм з боку бізнес-організацій.

У даному сегменті неформальну освіту надають численні структури: консалтингові фірми, бізнес-школи, навчальні центри, кадрові агентства, тренінг-центри тощо. Комерційні провайдери неформальної освіти, в більшій

мірі, ніж сектор некомерційних організацій, діє автономно, вони жорстко конкурують один з одним і з профільними державними установами підвищення кваліфікації, центрами додаткової освіти при держструктурах. Вони прагнуть максимально відповідати потребам клієнтів і створювати освітні продукти, які були б затребувані на ринку освітніх послуг [4].

Один із змістовних напрямів роботи комерційних недержавних організацій та бізнес-структур у сфері неформальної освіти дорослих – це "бізнес-освіта". Бізнес-освіта являє собою освітню діяльність з підготовки професійних менеджерів для підприємств і господарських організацій, що працюють в умовах ринкової економіки, а також включає в себе підвищення кваліфікації персоналу організацій різної форми власності з метою оптимізації та підвищення ефективності бізнес-процесів. Так, багато великих компаній ІТ-сфери та телекомунікацій, а також холдингових структур, орієнтованих на інтенсивну роботу з клієнтами, створюють структури власного корпоративного навчання, власні навчальні центри навчання та підвищення кваліфікації персоналу з метою реалізації стратегії підприємства і швидкого способу впровадження змін, оскільки компетентний і мотивований персонал є джерелом конкурентоспроможності та фінансової результативності будь-якого підприємства чи фірми.

Як показує практика, бізнес-освіта використовує різнопланові короткострокові семінари і тренінги, при цьому постійно пропонує нові освітні продукти. Програми в бізнес-освіті присвячені, насамперед, прикладному навчанню: тренінгам оптимізації продажів, розвитку менеджерських компетенцій, а також маркетингу в різних формах. Так, популярною і затребуваною формою короткострокових освітніх програм у бізнес-секторі залишаються тренінги та бізнес-семінари з продажу, комунікації, командоутворенню та семінари, спрямовані на підвищення ефективності бізнес-процесів, розробку та оптимізацію маркетингової стратегії підприємств, управління фінансовими потоками і людськими ресурсами, оволодіння новими технологіями і способами ведення бізнесу. Таке навчання носить практико-

орієнтований характер і базується на проектному методі, який дозволяє слухачеві вирішувати реальні проблеми свого підприємства.

При цьому в навчальному процесі використовуються переважно активні методи навчання: бізнес-кейси, рольові ігри, симуляції бізнес-процесів, ситуаційні завдання і вправи, тести, мозкові штурми, аналітичні завдання, дискусії, виїзні заняття, польові дослідження, комп'ютерне моделювання, конкретні приклади, аналіз проблем, стажування, екскурсії на підприємства тощо [4].

Останнім часом у розвитку бізнес-освіти використовується дистанційне навчання, і кількість дистанційних програм у сфері бізнес-освіти постійно збільшується. Завдяки розвитку інформаційних технологій дистанційний формат навчання дозволяє гармонійно поєднувати групові заняття в очному вигляді і віртуальному просторі, а також самостійну роботу з використанням інформаційних технологій. Ця технологія забезпечує гнучкий графік навчання, індивідуальний підхід до кожного слухача програми. Багаторівнева структура дистанційних програм бізнес-освіти передбачає можливість старту навчання з різних рівнів програми. Також активно розвивається навчання за допомогою вебінарів, яке проводять як організації, так і індивідуальні викладачі, тренери та консультанти в сфері бізнес-освіти.

Крім бізнес-освіти в сфері НФО дорослих, активно розвивається сегмент комерційних освітніх програм. Серед найбільш популярних – мовні курси, курси з освоєння різних прикладних комп'ютерних програм, веб-дизайну, електронних систем обробки даних та бухгалтерського обліку. Стійким попитом користується також навчання прикладним професіями та спеціалізаціями, затребуваним на ринку: перукар, візажист, масажист, будівельні спеціальності в форматі «інтенсивного навчання». Дані освітні послуги надають приватні навчальні центри, центри професійного навчання, які пропонують широкий пакет освітніх курсів і програм. Такі центри дуже гнучкі і мобільні, своєчасно реагують на мінливу ситуацію попиту на ринку праці у зв'язку з бажанням або необхідністю своїх клієнтів знайти або змінити роботу.

Складно переоцінити їх значимість в умовах соціально-економічної кризи в суспільстві та на ринку праці.

У комерційному секторі НФО дорослих діють також численні так звані «компенсаційні програми», спрямовані на соціально-особистісний розвиток людини: тренінги особистісного росту і розвитку, а також курси різної тематики: ораторська майстерність, ефективне спілкування, йога та інші техніки релаксації, взаємини між статями, сімейне виховання, догляд за дітьми, ландшафтний дизайн, косметологія, здоровий спосіб життя, хенд-мейд-рукоділья, фото, відео і т.д.

На даний час приватні освітні послуги, як і послуги в некомерційній сфері, в основному носять додатковий компенсуючий характер і виконують факультативну функцію по відношенню до основної формальної освіти.

Некомерційні недержавні організації та структури в сфері неформальної освіти становлять окрему групу неформальної освіти дорослих. Дану групу представляють громадські організації, фонди, недержавні установи, асоціації, профспілки тощо, які працюють для різноманітних цільових груп (молодь, соціально незахищені верстви населення, професійні спільноти: педагоги, журналісти, господарі сільських садиб тощо) і в різних сферах (правова, економічна, громадянська, політична, екологічна освіта та просвіта, професійна перепідготовка і навчання, розвиток місцевих громад і т.д.). Певною мірою сюди можна віднести і конфесійну освіту.

На відміну від законодавчо встановленої, нормативно оформленої системи державної додаткової освіти дорослих, яка працює за затвердженими програмами, має систему стандартів, ліцензується, акредитується і контролюється спеціальними інстанціями, освіта дорослих в секторі некомерційних недержавних організацій звільнена від усього цього.

Громадські організації в своїх програмах зосереджуються на розвитку особистості, її соціальних і громадянських компетентностей, задоволення інших освітніх запитів людини, пов'язаних із швидкою мінливістю навколишньої дійсності. Освітні програми некомерційних недержавних

організацій більшою мірою орієнтовані на результат, ніж на процес, участь у них заснована виключно на принципі добровільності.

Тут відбувається пошук нових форм організації освітніх програм, інновацій, експериментів не лише в сфері освіти дорослих, а й освіти в цілому. Саме в неформальній освіті реалізуються методи, форми і зміст, які з різних причин не можуть реалізовуватися в системі формальної освіти. Тут вони можуть бути апробовані з подальшою адаптацією, перевірені на життєздатність і впроваджені в формальну освіту.

У неформальній освіті, як правило, немає такого поняття як навчальний рік. Тривалість навчання в цій сфері може бути від однієї години (наприклад, для окремої лекції), кількох днів (тренінг), до декількох років (тривалий навчальний курс). Хоча, як зазначалося, практика показує, що в неформальній освіті переважають саме короткострокові освітні курси. Ряд організацій достатньо успішно займається просуванням такої демократичної та доступної форми неформальної освіти дорослих, як навчальні гуртки.

У даному секторі активно використовуються інноваційні освітні підходи, напрями і методи активного навчання (інтерактивні, рольові та ділові ігри, case-study, симуляції та ін.), різного роду освітні технології (open-space / відкритий простір, майстерня майбутнього, world-cafe / всесвітнє кафе, peer-education / рівний навчає рівного, навчальні гуртки для дорослих і т.п.) [4].

Діяльність громадських організацій у сфері НФО реалізується в декількох напрямках:

- освіта для соціально-незахищених категорій громадян – та сфера освіти дорослих, яка безпосередньо сприяє зняттю напруженості і розвитку стабільності в країні, оскільки є дієвим інструментом соціальної адаптації та реінтеграцію людини в суспільство;

- освіта літніх людей – нові освітні програми для людей старшого віку, які допомагають відчувати себе більш комфортно в новому інформаційному просторі, а інноваційні форми навчання передбачають активне і відповідальне включення літніх людей в освітній процес як активних учасників, соавторів;

- громадянська освіта, що надається організаціями, які спеціалізуються на роботі з педагогами, дорослої молоддю, соціально незахищеними верствами населення, проводять екологічну просвіту;

- освіта для людей з обмеженими можливостями є важливим напрямком діяльності багатьох громадських організацій, що діють для забезпечення принципу інклюзивності та розширення доступу до освітніх послуг;

- професійна підготовка, якою займаються деякі недержавні організації (журналістів; операторів сільського туризму, соціальних аніматорів, менеджерів з розвитку спільнот, ряд регіональних організацій – центри підтримки сільського розвитку та підприємництва, депутатів місцевих Рад і чиновників місцевих самоврядувань та ін.);

- правова освіта, програми у сфері якої пропонують недержавні організації;

- освіта в інтересах сталого розвитку – новий напрямок неформальної освіти, який в останні роки успішно реалізується.

Державні установи та структури додаткової освіти. Говорячи про цю групу неформальної освіти дорослих, необхідно враховувати наступне:

- термін «неформальна освіта» можна застосувати до цієї групи досить умовно, оскільки більше їм відповідає термін «додаткова освіта дорослих», закріплений в нормативних документах;

- для більшості державних установ освіти програми неформальної освіти в рамках додаткової освіти дорослих є не основним видом діяльності, а другорядним, що дозволяє заробляти додаткові фінансові кошти;

- мова йде, перш за все, про намір відомчих установ підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів зберегти своє існування і пристосуватися до нових реалій;

- можна говорити про розширення функцій установ вищої освіти, при яких з'явилися спеціалізовані навчальні центри, що пропонують для дорослих освітніх послуги на комерційній основі поза рамками здобуття вищої освіти;

- існує цілий ряд державних провайдерів освітніх послуг з соціальної та культурно-масової сфери, для яких даний вид діяльності носить неформальний характер і не передбачає видачу дипломів та сертифікатів встановленого зразка. До них відносяться, наприклад, центри соціального обслуговування населення, бібліотеки, музеї, будинки культури, центри мистецтв та художньої творчості тощо. Освітні програми таких структур схожі багато в чому з тими, що пропонують недержавні організації відповідних напрямів [2].

Провідне місце серед державних провайдерів у даному сегменті освіти дорослих займають установи додаткової освіти дорослих, насамперед підвищення кваліфікації та перепідготовки керівних працівників і спеціалістів, чийі цільові групи - педагоги, лікарі, медичні працівники, державні службовці, фахівці установ культури, соціальної сфери та інші фахівці, витрати на підвищення кваліфікації яких покриваються за рахунок держбюджету. Для представників багатьох професій періодичне підвищення кваліфікації є обов'язковим, терміни і тривалість навчання регламентуються відповідними нормативними документами. В той же час існує цілий ряд державних провайдерів з соціальної та культурно-масової сфери (територіальні центри соціального обслуговування населення, бібліотеки, музеї, будинки культури, центри мистецтв та художньої творчості тощо), які також можуть або вже надають освітні послуги різним групам населення.

Дослідники відзначають цілу низку недоліків, які обумовлені низьким ступенем реформування даного сектора, до них можна віднести:

- низький рівень реагування на зміну зовнішніх соціально-економічних умов, прогресу розвитку в науці і технологіях, особливостей економічної моделі;

- превалювання фундаментально-теоретичного знання над практико-орієнтованим, низьке залучення викладачів-практиків;

- надлишковий консерватизм в організації навчального процесу: превалюють лекційно-семінарські заняття, рідко використовуються активні

форми і методи навчання, практично не використовуються елементи дистанційного навчання;

- слабкий взаємозв'язок установ підвищення кваліфікації та перепідготовки з реальним сектором економіки і запитами ринку праці.

З метою повномасштабного включення неформальної освіти в загальну систему освіти країни необхідно впроваджувати певні заходи. По-перше, для відповідності наявних сегментів ринку праці та закладів неформальної освіти необхідно ґрунтовно переглянути структуру, природу і зміст інформації, наданої системі додаткової освіти. Зараз однією з серйозних завдань для додаткової освіти, яка залишається невирішеною, є відсутність ефективної співпраці між ринком праці та системою професійної (спеціальної) освіти. Навчальні заклади професійної освіти не володіють систематизованою інформацією про ринок праці, наприклад, про можливе й очікуване безробіття, про вакансії, про пересування людей, які могли б слугувати основою для організації та проведення додаткової освіти.

По-друге, для надання послуг з додаткового навчання суб'єкти неформальної освіти складають програми короткострокового навчання, які, по суті, повторюють частину повної програми навчання даної спеціальності. На думку фахівців, що працюють в сфері неформальної освіти, впровадження модульних програм навчання дозволить поступово позбутися цього. Модульний підхід забезпечить зворотній зв'язок між системою неформальної освіти та ринком праці, що сприятиме оздоровленню економічної системи в цілому.

Висновки. Таким чином, неформальна освіта дорослих є однією з ключових складових концепції освіти впродовж усього життя. Основна освіта, яка виступає в формі загальної масової, необхідної й обов'язкової для кожного члена суспільства, все більше потребує доповнення видами і формами навчання, які відповідають освітнім потребам у зв'язку зі складною ситуацією на ринку праці (особливо в період кризи) і особистісними потребами громадян, які мають стійку тенденцію до зростання. Тому поступово відбувається відмова

від державної монополії освіти дорослих і спостерігається перехід до багатопольярної системи, заснованої на балансі інтересів держави, різних соціальних груп і індивідуумів. Сучасна складна система освіти дорослих характеризується збільшенням і розширенням програм неформальної освіти, спрямованих як на професійний, так і особистісний розвиток населення всіх вікових і соціальних груп.

Список використаних джерел

1. Бычкова Н. И. Социальное обучение взрослых в условиях неформального образования / дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Наталья Ильинична Бычкова. – Пятигорск, 2004. – 322 с.

2. Веремейчик Г. Освіта дорослих в Білорусі, Молдові, Україні / Галина Веремейчик // Європейська освіта дорослих за межами ЄС/ – Мн. Пропілеи, 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://edu.gov.by/main.aspx?guid=654128>>

3. Карпиевич Д. Субъекты неформального образования: ключевые игроки и возможные направления для сотрудничества. Материалы круглого стола «Улучшению качества жизни беларусов может способствовать развитие сферы неформального образования» / Дмитрий Карпиевич // Адукатар. – 2009. – №2 (16). – С. 8-10.

4. Лобода С. Неформальное образование в Беларуси: провайдеры, ключевые тенденции и перспективы для будущего / Сергей Лобода [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <adukatar.net/wp-content/uploads/2012/12/book-final.pdf>.

5. Меморандум непрерывного образования Европейского Союза // Адукатар. – 2006. – №2 (8). – С. 24-27.

6. Паращук О. Неформальное образование в Украине / Оксана Паращук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <adukatar.net/wp-content/uploads/2012/12/book-final.pdf>.

The article describes the features, principles and subjects of the non-formal adult education system, which, in contrast to formal education, is more mobile, flexible, democratic and responsive to the challenges in education sphere in conditions of socio-economic instability in the society and the market labour.